

УДК 930.1

Н. В. Шакун, к. філос. н., доцент

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ПІДХІД ДО ІСТОРІЇ ЯК АЛЬТЕРНАТИВА ІСТОРИЧНОМУ МОНІЗМУ

Анотація. Стаття присвячена аналізу методологічних засад дослідження історії. Розкрито теоретико-методологічний потенціал соціокультурного підходу як альтернативи парадигмі історичного монізму. Обґрунтовується думка про те, що сперта на соціокультурні чинники методологія історичного пізнання, дає можливість усвідомити субстанційну різноманітність історичної реальності. Встановлено, що у контексті соціокультурного підходу історія постає «мозаїкою» культур, кожна з яких виражає унікальний спосіб життя народу.

Ключові слова: методологія; історія; культура; соціокультурний підхід; історична реальність.

Н. В. Шакун, к. філос. н., доцент

СОЦИОКУЛЬТУРНЫЙ ПОДХОД К ИСТОРИИ КАК АЛЬТЕРНАТИВА ИСТОРИЧЕСКОМУ МОНИЗМУ

Аннотация. Статья посвящена анализу методологических основ исследования истории. Раскрыт теоретико-методологический потенциал социокультурного подхода как альтернативы парадигме исторического монизма. Обосновывается мысль о том, что основанная на социокультурных факторах методология исторического познания дает возможность осознать субстанциональное разнообразие исторической реальности. Установлено, что в контексте социокультурного подхода история становится «мозаикой культур», каждая из которой выражает уникальный способ жизни народа.

Ключевые слова: методология; история; культура; социокультурный подход; историческая реальность.

N. V. Shakun, Candidate of Philosophy Sciences,
Associate Professor

SOCIOCULTURAL APPROACH TO HISTORY AS AN ALTERNATIVE TO HISTORICAL MONISM

Urgency of the research is attributable to the modern criticism of the history linear-chronological ordering and the search for social and humanitarian strategies capable of providing a multifactor analysis of historical reality.

Target setting. Developing the socio-cultural methodology of historical cognition is an important problem, since it makes it possible to realize the substantiality of the historical reality variety.

Actual scientific researches and issues analysis. The works by such domestic scientists as I. Boichenko, V. Shevchenko, N. Yakovenko are devoted to issues of philosophical and methodological history orientation. The ideological and theoretical foundations of the sociocultural approach were analyzed by A. Akhiezer, M. Lapin, Yu. Rieznik, P. Sorokin.

Uninvestigated parts of general matters defining. Most of the philosophical justifications concerned the pluralistic vision of history, while the subject of the history sociocultural interpretation was studied insufficiently.

The research objective is to determine the essential foundations of the sociocultural approach to history and the new perspectives and problems it generates.

The statement of basic materials. Analysis of historical events and phenomena from the standpoint of the sociocultural approach makes it possible to present history not as a "progress", but as a "journey" (borrowing) of cultural achievements that pass from people to people. The socio-cultural

methodology of history includes the understanding of the multiplicity of those principles, on which basis the events narrative is possible. The leading motive in the philosophical interpretation of history is the consideration of the culture-making tradition, the uniqueness recognition and each people identity.

Conclusions. *Sociocultural approach is an alternative to the historical monism paradigm. From the standpoint of the sociocultural approach, history appears as a cultures "mosaic", each of them expresses the unique way of the people's life.*

Keywords: *methodology; history; culture; socio-cultural approach; historical reality.*

DOI: 10.25140/2412-1185-2018-1(11)-110-115

Актуальність теми дослідження. В умовах глобалізації загострюється потреба розуміння національно-культурного розмаїття людства та ціннісно-символічної площини його взаємодії. Завданням першочергової ваги для істориків стає пошук ефективних методологічних стратегій пізнання історії, методів формулювання концепцій і висновків, які сприятимуть досягненню специфіки соціокультурних констант та історичного поступу власного народу й інших народів світу.

Проблема визначення методологічних засад історичного пізнання потребує спеціального дослідження також з огляду на постмодерністську філософську критику, яка інтерпретує історію як різновид міфотворчості, позбавлений будь-якої об'єктивності. Причому методологічний плюралізм, артикульований постмодерною філософією, дослідниками історії нерідко сприймається як дозвіл на її «переписування» та довільне тлумачення.

Постановка проблеми. Розробка соціокультурної методології історичного пізнання є вкрай важливою проблемою, оскільки дає можливість усвідомити субстанційну різноманітність історичної реальності, а також нерозривну єдність історії та культури, яка досягається у філософії та інших науках.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Систематичне звернення до теми нерозривного зв'язку змістовної наповненості історії зі станом культури людства та її регіональним і національними особливостями у вітчизняній філософській традиції, на нашу думку, пов'язане з творчістю таких українських філософів, як В. Антонович, Д. Багалій, М. Костомаров, М. Драгоманов, С. Єфремов, П. Куліш та ін. Важливе методологічне значення в плані усвідомлення важливості аналізу подій в антропологічному, соціальному, культурному аспектах мав антропологічний поворот у філософії в 60-х роках ХХ ст. Саме тоді зусиллями вітчизняних вчених – В.Шинкарука, І.Бичка, С.Кримського, М. Поповича, В. Нічик, Г. Горак, В. Горського – на передній план виходить проблеми людини, її самоствердження, способи її включення в соціокультурний процес, особливості взаємовідносин особи, культури, суспільства.

Світоглядно-теоретичні основи соціокультурного підходу обґрунтували в своєму науковому доробку А. Ахієзер, М. Лапін, Ю. Рєзнік, І. Рудакова, П. Сорочкін, А. Турен, Н. Черниш. Різноманітні можливості соціокультурної парадигми представлені у працях О. Кучерук, Н. Селютіної, С. Д. К. Пуертас, Є. Нестеренко, Т. Супрунець та ін..

Дослідження специфіки історії як багатофакторного, поліцентричного процесу самоосмислення та самоздійснення її суб'єктів, здійснили В. Андрущенко, І. Бойченко, В. Лук'янець, М. Михальченко, М. Попович, О. Соболь, В. Табачковський, В. Шевченко, Н. Яковенко, В. Ярошовець, Т. Ящук. та ін. Науковий доробок цих вчених містить методологічні інтенції, що відкривають нові можливості для розробки нелінійних підходів до тлумачення історичного пізнання.

Варто зауважити, що більшість філософських обґрунтувань стосувалися плюралістичного бачення історії, водночас темі соціокультурної інтерпретації історії приділялась недостатня увага. Виняток становить праця О. Михайлюка [1], в якій показано, що застосування соціокультурного підходу дозволяє по-новому поглянути на суспільство та історію

Урахування досвіду осмислення історії, суспільства та культури, нагромадженого вітчизняними та зарубіжними науковцями, сприятиме досягненню поставленої в даній статті мети: проаналізувати особливості соціокультурного підходу до історії; виявити його методологічний потенціал як альтернативи історичному монізму.

Виклад основного матеріалу. Методологічні колізії дослідження історії зумовлені суттєвими різницями грецького терміну «історія», які нерідко залишаються поза увагою суспільство-

знавців. Визначення дієвих методологічних стратегій історичного пізнання першочергово вимагає здійснення структурного аналізу змісту цього грецького терміну та особливостей його вжитку в сучасних наукових студіях.

Різноплановість розуміння історії в системі національного світосприйняття демонструє короткий енциклопедичний словник із соціальної філософії, в якому подано три різні трактування терміну: 1) як довільного процесу розвитку в природі та суспільстві; 2) реального процесу розвитку суспільства, його типів, окремих цивілізацій, етносів, країн, а також форм, сфер, явищ та інших виявів життєдіяльності суспільства; 3) науки, яка досліджує минуле суспільства [2, с. 184]. Як бачимо, історія постає «процесом» (просуванням, послідовною зміною явищ, розвитком), власне самим «минулим» (лінією часу, що складається з подій, які вже відбулися).

Визначення історії як певної величини (об'єктивного процесу, колективної пам'яті), на нашу думку, хибне. Суттєві труднощі виникають при застосуванні об'єктивістського підходу, що зводиться до заклик «описувати події так, як вони насправді відбувалися», адже в такому разі дослідники займаються інвентаризацією знайдених у джерелах готових знань та їх компіляцією. Вимога документальної точності актуалізує проблему історичної істини, оскільки вся складність соціальних взаємодій зводиться до інтеграційного руху знань, що має тенденції уніфікації.

Таке тлумачення історії є проблематичним і не витримує критики, оскільки «історичне – це, власне, не факти, які можна час від часу порівнювати із сучасністю, а те, що традиція в певний момент була переупорядкована, реорганізована та перепланована таким чином, щоб провідні принципи і навіть поставлена мета, постали очевидними для нас [3, с. 353]. Розуміння цього зустрічаємо у західноєвропейській суспільно-гуманітарній думці, яка визначає історію не як процес чи розвитку суспільства, народу, держави, а як вивчення, запису подій минулого. Подібне тлумачення властиве й українській філософсько-історичній традиції, в якій історія (літопис, дієпис тощо) – це сукупність оповідей про події людського життя і те, як люди взаємодіють із довкіллям [4, с. 63].

Історія – це не минуле, а засіб, який використовується для реконструювання минулих подій. Суб'єктивно кожен історик-дослідник по-своєму конструє історичну реальність, вплітаючи її у форми, специфічні для даного стану національної культури. Тобто в суспільстві, й це ми спостерігаємо тепер в Україні, може бути багато «історій», наприклад, «історій України». Це означає і виражає суб'єктивність дослідника, для якого іноді стає важливішою не достовірність подій чи документів, як конкретного інформаційного джерела, а порядок викладу матеріалу з метою навчання чи інформування. Суть історії в цьому разі тотожна суті оповіді, що розгортається як сума уривків знань, які має дослідник і які виражають різні аспекти людської життєдіяльності. Історія, отже, набуває уявни форми самопізнання людської спільноти, уявно (теоретично) створеної вченими. Але в такому разі й виникає питання про способи і повноту змісту конструювання оповідачем історичної реальності.

Історичний монізм проявляється ще й у тому, що панівною серед сучасних істориків продовжує залишатися схема «Стародавній світ – Середні віки – Новий час» або ж «формаційна» схема К. Маркса. Вони обидві мають значні недоліки, оскільки передбачають таке категоріальне упорядкування історичної реальності, котре не виходить за межі лінійно-хронологічного. При цьому поза увагою дослідників залишається той факт, що різні народи, і різні соціальні верстви одного й того ж народу в соціокультурному плані можуть одночасно існувати у різні періоди культури. На це звертав увагу М. Драгоманов, який застерігав істориків вдаватися до побудови історичної картини «по грубо хронологічним кадрам, заснованим на спостереженнях життя не всього людства, навіть не народів всієї якоїсь частини світу, а життя десятка чи двох привілейованих народів» [5, с. 70].

Проблема періодизації історії, таким чином, не зводиться до питання хронології. Сперта на категорії «прогресу», «розвитку», методологія історичного пізнання не сприяє усвідомленню істориками субстанційної різноманітності історичної реальності. Просторово-часове упорядкування історії як світу людей, отже, має принципову значущість, однак змістовна наповненість історичного часу та простору безпосередньо пов'язана зі станом культури людства та її регіональними й національними особливостями. Методологічно важливим є те, що категорії, якими оперує історична наука відмінні від категорій філософії, природничих і гуманітарних наук. мова йде про те, що категорії історичної науки в цілому співпадають із категоріями культури, котрі

осягаються певною мірою також у філософії та інших науках. Це означає, що історія як наука спирається не на «логіку понять», а на «логіку символів».

Основною особливістю «логіки символів» є те, що вона спирається не на раціонально визначені аксіоми, а на комплекс архетипів, котрі по суті є єдністю раціональних та ірраціональних складових. Кожна історична подія для історика – це, насамперед, символ, який має певне значення в системі світоглядних координат окремого народу. Певне історичне явище в такому разі розкривається крізь множину смислів, закорінених в конкретному культурному полі. Суб'єктивно кожен історик-дослідник по-своєму конструє історичну реальність, вплітаючи її у форми, специфічні для даного стану національної культури. Суть історії в цьому разі тотожна суті оповіді, що розгортається як сума уривків знань, які має дослідник і які виражають різні аспекти людської життєдіяльності.

Витоки соціокультурної методології зустрічаємо у працях П.Сорокіна, який загалом орієнтувався на позитивізм, але ураховував і специфіку інтуїтивізму. Вчений підкреслює, що в історію взагалі, і в людську зокрема, входять тільки факти, що не повторюються, в своєму роді одиничні і своєрідні..., регулярне повторення виключає будь-яку історію [6, с. 517]. Історична реальність, за П. Сорокіним – це багатомірна єдність особистого, соціетального і культурного начал. Така методологічна настанова передбачає усвідомлення взаємопроникнення культури і соціальності, визнання наявності у кожного народу особливого соціокультурного світу, в якому панує специфічне ставлення до доквілля, Буття та Небуття.

П. Сорокін проводить думку про те, що досліджувати міжособистісну і групову взаємодію елементарних колективних спільностей, кумулятивних соціальних груп, складних агрегатів не в просторово-часовій, а соціокультурній, ціннісно-символічній площині, оскільки «люди можуть знаходитись в процесі взаємодії не зважаючи на час, – більше того, може бути взаємодія між живими і мертвими за допомогою складних символів, сигналів, передавачів ідей, почуттів, емоцій, хвилювань і т.д., які забезпечують символічну взаємодію в часі і просторі» [7, с. 184].

Варто зауважити, що подібне усвідомлення важливості врахування соціокультурних начал при аналізі буття людського роду зустрічаємо і в українських вчених, осердям пошуків яких стали питання буття українського народу в контексті національної та світової культури. Так, Д. Багалій в своїй «Історії Слобідської України» зауважує, що відродження народної самосвідомості нерозривно пов'язане зі знанням історії власного народу, бо самосвідомість, на його думку, починається «з свідомості про те, що творили його діди та прадіди» [8, с. 16]. Оповідь (історія) про народ, на думку дослідника, повинна бути справжньою. Однак головним критерієм «справжності» виступає не абстрактно-утопічне прагнення «віднайти істину», а ураховання емоційно-психологічних та соціокультурних чинників людського життя при аналізі цих подій.

Методологія історичного пізнання, в основі якої лежать соціокультурні чинники, ураховує субстанційну різноманітність історичної реальності, неможливість її інтерпретації у річищі однієї «правильної» схеми «розвитку» чи «прогресу». «Прогресистський» підхід вимагав визнання неухильного розвитку людства від «нижчого» до «вищого». Натомість соціокультурний аналіз піддає критиці антиісторизм прогресистського погляду на історію, який методологічно доводив «неісторичність» багатьох народів. В соціокультурну методологію історії, отже, починає включатися розуміння множинності тих начал, на основі яких можлива сама оповідь про події, а провідним мотивом у філософському тлумаченні історії стає ураховання культуротворчої традиції, усвідомлення унікальності й самотності кожного народу.

Грунтовну розробку соціокультурного підходу здійснили А. Ахієзер, С. Кірдіна, М. Лапін, Ю. Рєзнік, І. Рудакова, В. Степаненко та ін. З погляду сучасних вчених, «соціокультурне» – концепт, смислове ядро якого утворюють такі поняття, як людина, культура, соціум, кожне з яких виступає своєрідною гранню об'єкта [9, с. 161]. Це засвідчує багатовимірність соціокультурної парадигми осягнення історичної дійсності. Відхід від моністичного тлумачення історичної реальності, аналізу її виключно в плані причинно-наслідкових зв'язків відкриває можливості для включення до сфери історичного дослідження ментальності, поведінки індивідів та груп, специфічної системи цінностей, вірувань, переконань та середовища їх розгортання.

Соціокультурний підхід, на думку, Н. Лапіна, інтегративний між цивілізаційним і формаційним, адже «з'ясовує сполучення стійкого і мінливого (особи і суспільства, культури і соціальності)» [10, с. 4.]. Він включає в себе упорядковану сукупність знань про складні утворення (системи). Така сукупність знань має підсистеми різних рівнів існування, шляхів еволюції та автономної са-

моорганізації (диференціації за предметами, суб'єктами пізнання тощо). Внаслідок цього філософське дослідження набуває такі риси моделювання історичного процесу, що застосовує «квантовий» чи «кодово-генетичний» підхід. В історії роль «квантів» чи «генетичних кодів» виконують соціокультурні архетипи людського буття, що склалися як в різних галузях життя, так і в різні періоди існування людства. Незважаючи на зміни умов функціонування, архетипи культури постійно відтворюються, постаючи запорукою збереження тотожності культури існування кожної окремо взятої соціальної спільноти, народу і відтворення особистості.

Характерною особливістю соціокультурного підходу є також те, що все більша увага приділяється неврівноваженості та нестабільності соціокультурної системи. Історія в такому разі виявляється сукупністю знань про складні створення (системи), підсистеми різних рівнів існування, шляхи їх еволюції та автономної самоорганізації в нестабільних умовах. Потенціал соціокультурного підходу в методологічному аспекті дослідження історії, на наш погляд, суттєвий, адже йдеться про формування пізнавальних процедур «динамічного розуміння», в якому істотним є мислення скоріше в категоріях моделей, ніж законів, що дозволяє подолати дослідницьку неповноту, сприяє взаємодоповненню знань про соціальну сферу. Соціокультурний підхід орієнтується на узагальнення та аналіз фактів, отриманих в процесі соціологічних, культурологічних, психологічних та інших конкретно-наукових досліджень.

Соціокультурний підхід, як стратегія методологічного дослідження історії пропонує таке бачення історичного процесу, яке ґрунтується не на описі фактів в контексті якоїсь мети, і не внаслідок опису невизначеної суми випадковостей, а завдяки урахуванню соціокультурних «кодів», тобто архетипів життєтворчості людства, диференційованого на нації. Архетипи, як символи-репрезентанти різноманітних культур, створених цілими поколіннями людей, виступають водночас і засобами пояснення явищ та подій людської життєдіяльності. Це своєрідні точки відліку, урахування яких сприяє орієнтації людей у власному життєвому просторі. Скажемо, українській системі світобуття притаманні архетипи «Буття – Небуття», «Верх – Низ», «Світло – Темрява» та ін. Ці коди-символи відтворюються з покоління в покоління, а їх застосування сприяє розпізнаванню та означенню тих чи інших явищ та подій. В свою чергу, архетипи є варіативними, оскільки представляють різноманітні культури, і перебувають у складній взаємодії один з одним внаслідок функціонування внутрішньонаціональних і міжнародних зв'язків.

Розробка та дослідження складної взаємодії соціокультурних архетипів, застосування в цьому смислі соціокультурного підходу, на наш погляд, якраз і сприятиме вирішенню багатьох питань як дослідження, так і викладання історичної науки. Методологічно це означає, що інтерпретація символів соціального буття має здійснюватися дослідником в певному визначеному культурному контексті, з урахуванням ментальності та практичного досвіду культури. Розробка соціокультурних архетипів дозволить виявити соціокультурні чинники збереження та відтворення українського суспільства. Тому надзвичайно актуальним завданням сьогодні є звернення до власної, тобто української, філософсько-історичної думки.

Висновки. Соціокультурний підхід є альтернативою парадигмі історичного монізму. В соціокультурну методологію історії включається розуміння множинності тих начал, на основі яких можлива сама оповідь про події. Провідним мотивом у філософському тлумаченні історії стає урахування культуротворчої традиції, усвідомлення унікальності й самобутності кожного народу.

Аналіз історичних подій та явищ з позицій соціокультурного підходу дозволяє представити історію не як «прогрес», а як «мандри» (запозичення) здобутків культури, що переходять від народу до народу. Сперта на соціокультурні чинники методологія історичного пізнання, дає можливість усвідомити субстанційну різноманітність історичної реальності та тлумачить історію як оповідь про «мозаїкою» різноманітних культур, кожна з яких виражає унікальний спосіб життя певного народу.

Література

1. Михайлюк, О. Соціокультурний підхід як методологія історичного дослідження. / О. Михайлюк // Український селянин – 2016. – Вип. 16. – С. 9-14.
2. Соціальна філософія: Короткий Енциклопедичний Словник. / ред. В. Андрущенко, М. Горлач. – Київ – Харків : Рубікон, 1997. – 400 с
3. Європейський словник філософії: Лексикон неперекладностей. Том перший. – К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2009. – 576 с
4. Шахун, Н. В. Плуралізм інтерпретацій як принцип тлумачення історії в українській філософії / Н. В. Шахун // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2007. – Вип. 350-351. – С. 62-66.

5. Драгоманов, М. П. Вибране / М. П. Драгоманов ; упоряд. та прим. Р. Міщука, В. Шандри. – К. : Либідь, 1991. – 682 с.
6. Сорокин, П. А. Человек Цивилизация Общество / П. А. Сорокин. – М. : Изд-во политической литературы, 1992. – 542 с.
7. Сорокин, П. А. Система социологии / П. А. Сорокин. – М. : Наука, 1993. – Т.2. Социальная аналитика: Учение о строении сложных социальных агрегатов. – 688 с.
8. Багалій, Д. Історія Слобідської України / Д. Багалій. – Харків : Дельта, 1993. – 256 с.
9. Рудакова, І. В. Соціокультурний підхід як методологічний принцип / І. В. Рудакова // Історическіе, філософськіе, політическіе і юридическіе науки, культурологія і іскусствоведеніе. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота, 2017. - № 11. – С. 159-162. - С.161.
10. Лапин, Н. И. Социкультурный подход и социетально-функциональные структуры / Н. И. Лапин // Социологические исследования. - 2000. - № 7. - С. 3-12.
11. Резник, Ю. М. Социкультурный подход как методология исследований / Ю. М. Резник // Вопросы социальной теории. - 2008. - Т. 2., № 1 (2). - С. 305-328.

References

1. Bahalii, D. (1993). *Istoriia Slobidskoi Ukrainy [History of Sloboda Ukraine]*. Kharkiv: Delta [in Ukrainian].
2. Drahomanov, M. P. (1991). *Vybrane [Selected]*. R. Mishchuk, V. Shandra (Eds.). Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
3. Lapin, N. I. (2000). Sotsiokulturnyy podkhod i sotsietalno-funktsionalnye struktury [Sociocultural approach and socially-functional structures]. *Sotsiologicheskie issledovaniya – Sociological research*, 7, 3-12 [in Russian].
4. Reznik, Yu. M. (2008). Sotsiokulturnyy podkhod kak metodologiya issledovaniy [Sociocultural approach as a research methodology]. *Voprosy sotsialnoy teorii – Issues of social theory*, 1(2), 2, 305-328 [in Russian].
5. Mihailuk, O. (2016). Sotsiokulturnyy podkhod yak metodologiya istorichnogo doslidzhennia [Sociocultural approach as methodological of history research [in Ukrainian]. –Ukrainian peasant, 16, 9-14. [in Ukrainian].
6. Rudakova, I. V. (2017). Metodologicheskii printsip [Socio-literary approach as a methodological principle]. *Istoricheskie, filosofskie, politicheskie i yuridicheskie nauki, kulturologiya i iskusstvovedenie. Voprosy teorii i praktiki – Historical, philosophical, political and legal sciences, culturology and art history. Issues of theory and practice*, 11, 159-162 [in Russian].
7. Sorokin, P. A. (1993). *Sistema sotsiologii. Sotsialnaya analitika: Uchenie o stroenii slozhnykh sotsialnykh agregatov [The system of sociology. Social analytics: The doctrine of the structure of complex social aggregates]*. Moscow: Nauka [in Russian].
8. Sorokin, P. A. (1992). *Chelovek. Tsivilizatsiya. Obshchestvo [Human. Civilization. Society]*. Moscow: Publishing House of Political Literature [in Russian].
9. Andrushchenko, V. & Horlach, M. (Eds.). (1997). *Sotsialna filosofii: Korotkyi Entsyklopedychnyi Slovnyk [Social Philosophy: A Brief Encyclopedic Dictionary]*. Kyiv – Kharkiv: Rubikon [in Ukrainian].
10. Shakun, N. V. (2007). Pliuralizm interpretatsii yak pryntsynt tлумachennia istorii v ukrainskii filosofii [Pluralism of interpretations as a principle of interpretation of history in Ukrainian philosophy]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu – Scientific herald of Chernivtsi University*, 350-351, 62-66 [in Ukrainian].

Надійшла 10.05.2018

Бібліографічний опис для цитування:

Шакун, Н. В. Соціокультурний підхід до історії як альтернатива історичному монізму / Н. В. Шакун // Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія. – 2018. – № 1 (11). – С. 110-115.